

M E S N E D

İlahiyat Araştırmaları Dergisi
The Journal of Theological Studies

ISSN 2667-7075 | e-ISSN 2687-3605

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mesned>

Cilt/Vol. 15, Sayı/Issue 1, Haziran/June 2024

Tefsirlerde Zebercet Metaforuna Yapılan Yorumlara Dair Analitik Bir Değerlendirme

An Analytical Evaluation of the Comments Made on the Zabarjad Metaphor in Tafsir Works

10.51605/mesned.1458208

Hacı ÇİÇEK

0000-0003-4735-6349

hcicek02@hotmail.com

Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Arapça Öğretmenliği Bölümü, Adıyaman/Türkiye

Assoc. Prof., Adıyaman University, Faculty of Education,
Department of Arabic Teaching, Adıyaman/Türkiye

Araştırma Makalesi

Research Article

Geliş Tarihi: 25.03.2024

Date of Submission: 25.03.2024

Kabul Tarihi: 10.05.2024

Date of Acceptance : 10.05.2024

Yayın Tarihi: 30.06.2024

Date of Publication: 30.06.2024

Benzerlik Taraması: Evet, Turnitin

Plagiarism Checks: Yes, Turnitin

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Atıf/Citation: ÇİÇEK, Hacı. "Tefsirlerde Zebercet Metaforuna Yapılan Yorumlara Dair Analitik Bir Değerlendirme / An Analytical Evaluation of the Comments Made on the Zabarjad Metaphor in Tafsir Works". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/The Journal of Mesned of Theological Studies*, (Haziran 2024-1): 19-37. <https://doi.org/10.51605/mesned.1458208>

An Analytical Evaluation of the Comments Made on the Zabarjad Metaphor in Tafsir Works

Summary: The Quran provides a lot of information in faith, social, cultural and economic fields, as well as information about previous ummahs. In addition, he also talked about ornate places, beautiful views, attractive clothes, delicious drinks and food that match human nature. For example, while Al-mighty Allah, on the one hand, emphasizes ornaments such as pearls and corals as blessings to people in this world, on the other hand, he informs people of the unique blessings he has prepared for believers in heaven, such as thin and thick silk green dresses, solid gold bracelets, displays woven with satin, easily accessible fruits, ruby and coral-like ornaments. He told us about spouses, flowing water sources, uninterrupted shadows, abundant fruit-bearing cherry and banana trees, comfortable seats, and comforting drinks. All these objects are inherent values that every individual likes and wants to achieve, no matter what faith group he or she belongs to. Although there are names of precious metals and stones such as gold, silver, pearl, ruby and coral in the Quran, the name of the zabarjad stone, which we used as the basis for our study, is not mentioned. Zabarjad is accepted as a strange narration in some hadith texts. Although this is the case, some of the early commentators included the zabarjad stone in their works. The zabarjad metaphor even took them to the point of conveying the narrations originating from Israiliyyat. Although there are stories and narrations taken from Jewish and Christian traditions, Israiliyyât took this name because there were many narrations transmitted from Jews. It has been observed that Israiliyyat entered the tafsir works mostly through individuals such as Abd Allah ibn Salam, Ka'b Al Ahbar, Wahb ibn Munabbih and Ibn Jurayj. It is possible to say that those who showed interest in their narrations were generally early commentators. Ibn Abbas, Abu Al-Aliya Al-Riyahi, Mujahid, Dahhaq, Suddi, Rabi ibn Enes, Muqatil, Tabari and Ibn Abu Hatim are some of them. Some commentators criticized the narrations originating from Israiliyyat that they included in their works, while others recorded them as they were, without subjecting them to any criticism. For example, in some of the tafsir works written in the early period, the dwellings and mansions in heaven, the coffin/arcophagus inherited from the family of the prophets Moses and Aaron the Torah tablets carried by the prophet Moses, the magnificent throne of the Yemen queen Bilqis, the mountain of Qaf, and Shaddad in the Babylon region. It has been claimed that the columns in the palace, the pool of Kawthar, and the mounts ridden by believers who will meet Allah in the afterlife are made of zabarjad. For example, Rabi ibn Enes said that the Torah weighed seventy camels and that only Moses and Jesus, as well as Uzair and Joshua, could read it; Suddi narrated that Sakina was a golden bowl of water and that the hearts of the prophets were washed in it. In addition to these, Wahb ibn Munabbih states that Mount Qaf is a mountain that surrounds the entire earth, and Iyâs bin Muawiya's narrations that the sky rests on Mount Qaf in the form of a dome, that it gets its color from it, that the weight of the sky suppresses the mountain, and that the apocalypse will come when Mount Qaf is shaken, are recorded in some tafsir works. It cannot be said that the zabarjad stone is only included in the tafsir works. For example, Jalal Al-Din Al-Suyuti made the zabarjad stone talk in his work titled "Maqamat". Accordingly, he said that Gabriel's wings were decorated with lily of the valley, that the lily of the valley was the ring on the finger of the Prophet Muhammad, that the same ring fell from the finger of the third Caliph Osman bin Affan into the well, after that the cauldron of discord began to boil and peace and tranquility disappeared among Muslims. In this study, the narrations based on zabarjad existing in some tafsir works were analyzed and evaluated within the scope of scientific criteria.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Zabarjad, Israiliyyat, Commentators.

Tefsirlerde Zebercet Metaforuna Yapılan Yorumlara Dair Analitik Bir Değerlendirme

Öz: Kur'ân inanç, sosyal, kültürel, ekonomik alanlarda birçok haber verdiği gibi önceki ümmetlerden de haber vermiştir. Bunun yanı sıra insanın doğasıyla örtüşen süslü mekânlardan, güzel manzaralardan, alımlı giysilerden, leziz içecek ve yiyeceklerden de söz etmiştir. Örneğin Yüce Allah, bir taraftan insanlara dünyada nimet olarak inci ve mercan gibi süs eşyalarını vurgularken, diğer taraftan ise cennette müminlere hazırladığı benzersiz nimetlerden, ince ve kalın ipekli yeşil elbiselerden, som altın bileziklerden, atlasla dokunmuş sergilerden, kolayca erişilebilir meyvelerden, yakut ve mercana benzeten eşlerden, gürül gürül akan su kaynaklarından, kesintisiz gölgelerden, bolca meyve veren kiraz ve muz ağaçlarından, konforlu koltuklardan, içeni rahatlatan içeceklerden haber vermiştir. Bütün bu objeler, hangi inanç grubundan olursa olsun, her bireyin hoşuna giden ve ulaşmak istediği değerlerdir. Kur'ân'da altın, gümüş, inci, yakut ve mercan gibi değerli maden ve taşların isimleri bulunmasına rağmen çalışmaya esas aldığımız zebercet taşının adı geçmemektedir. Zebercet, bazı hadis metinlerinde garip rivayet diye kabul edilmiştir. Böyle olmasına rağmen ilk dönem müfessirlerden bir kısmı, eserlerinde zebercet taşına yer vermiştir. Hatta zebercet metaforu onları İsrâiliyyat kaynaklı rivayetleri aktarmaya kadar götürmüştür. İsrâiliyyat, Yahudi ve Hristiyan geleneklerinden alınan hikâye ve rivayetler olmasına rağmen Yahudilerden aktarılan rivayetlerin fazla olmasından bu adı almıştır. İsrâiliyyat'ın daha çok, Abdullah b. Selâm, Ka'bû'l-Ahbâr, Vehb b. Münebbih ve İbn Cüreyc gibi şahıslar aracılığıyla tefsir kitaplarına girdiği müşahede edilmiştir. Onların rivayetlerine ilgi gösterenlerin, genellikle ilk dönem müfessirler olduğunu söylemek mümkündür. İbn Abbâs, Ebû'l-Aliye er-Riyâhî, Mucâhid, Dahhâk, Süddî, Rebi b. Enes, Mukâtil, Taberî ve İbn Ebû Hâtım onlardan bazılarıdır. Bazı müfessirler, eserlerine aldıkları İsrâiliyyat kaynaklı rivayetleri tenkit etmiş, bazıları ise hiçbir tenkide tabi tutmadan olduğu gibi kaydetmiştir. Örneğin ilk dönemde kaleme alınan bazı tefsirlerde cennetteki mesken ve köşkların, Musa ve Harun peygamberlerin ailesinden kalan tâbûtun/sandukanın, Musa peygamberin taşıdığı Tevrat levhalarının, Yemen kraliçesi Belkıs'ın görkemli tahtının, Kafdağı'nın, Babil bölgesindeki Şeddâd'ın sarayındaki sütunların, Kevser havuzunun ve ahirette Allah'ın huzuruna çıkacak müminlerin bindiği bineklerin zebercetten oluştuğu iddia edilmiştir. Mesela Rebi b. Enes, Tevrat'ın yetmiş deve yükü ağırlığında olduğunu, onu sadece Musa ile İsa peygamberlerin yanı sıra Üzeyir ve Yûşâ'nın okuyabildiğini; Süddî ise Sekîne'nin altından bir su taşı olup peygamberlerin kalplerinin onda yıkandığını rivayet etmiştir. Bunların yanı sıra Vehb b. Münebbih'in, Kafdağı'nın bütün yerküreyi çevreleyen bir dağ olduğu, İyâs b. Muaviye'nin göğün bir kubbe şeklinde Kafdağı'nın üstünde durduğu, rengini ondan aldığı, göğün ağırlığının dağı baskıladığı, Kafdağı'nın sarsılmasıyla kıyametin kopacağı şeklindeki rivayetleri, bazı tefsir kitaplarında kaydedilmiştir. Zebercet taşının sadece tefsirlerde yer aldığı söylenemez. Mesela Celâluddîn es-Süyûtî, *Makâmât* adlı eserinde zebercet taşını konuşturmuş, onun dilinden Cebrail'in kanatlarının zebercetle süslendiğini, zebercetin Hz. Peygamber'in parmağındaki yüzük kaşısı olduğunu, aynı yüzüğün üçüncü halife Osman b. Affân'ın parmağından kuyuya düştüğünü, ondan sonra fitne kazanının kaynamaya başladığını, Müslümanlar arasında huzur ve barışın yok olduğunu söylemiştir. Bu çalışmada bazı tefsirlerde mevcut olan zebercet eksenli rivayetler ilmî kriterler dahilinde analiz edilerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir. Kur'ân, Zebercet, İsrâiliyyat, Müfessirler.

Giriş

Yüce Allah, Kur'an'ı kendisinin indirdiğini ve mutlak manada koruyacağını,¹ ona asılsız hiçbir şeyin ne önünden ne arkasından yaklaşabileceğini buyurmuştur.² Nitekim Kur'an, on dört asırdan beri vahiy olmasından şüphelenenlere bir suresinin benzerini ge-tirmeleri hususunda meydan okumaya devam etmekte ve bu olgu kıyamete kadar sürecektir.³

İslam'a giren Müslüman milletlerin âlimleri birçok yönden Kur'an'ı tefsir etmiş; bazıları eserini ilginç kıssa ve rivayetlerle süslerken, bir kısmı bilerek veya bilmeyerek İsrâiliyyat menşeli haberlerle desteklemiş,⁴ kimisi de şüpheli rivayet ve haberlerden son derece kaçınmıştır. Bu konuda ilk dönem müfessirlere nispetle sonraki müfessirlerin İsrâiliyyat'a daha uzak durdukları söylenebilir. Bunda, ilk dönemdeki müfessirlerin, yalan olduğu ispat edilmemiş İsrâiliyyat türü haberleri aktar-mada bir beis görmemeleri etkili olmuştur. Ne var ki bazı rivayetler, apaçık naslarla çatışan ve akli zorlayan niteliktedir.⁵ Buna, bütün tefsirlere kaynaklık etmiş olan İbn Cerîr et-Taberî (öl.310/923)⁶ olmak üzere birçok müfessirin tefsirinde rastlamak mümkündür. Bütün bunlara rağmen son dönem tefsir çalışmalarında İsrâiliyyat kaynaklı haber ve rivayetlere pek rastlanmaması, rastlansa bile onların bilimsel eleştiriye tabi tutulması, tefsir ilmi açısından olumlu bir gelişme olarak kabul edilebilir.⁷

Rengi, dili, dini ve etnik kökeni fark etmeksizin bütün insanların fitri bağlamda süse ve güzel objelere düşkün oldukları bilinmektedir. Bunun yanı sıra fitratı kirlenmemiş her insanın tabiatında mevcut objeler arasındaki ahenk ve insicamdan hazzettiği de bir gerçektir. Yüce Allah, bakanların oldukça hoşuna giden göğü gezegen ve burçlarla süsleyip⁸ donattığını⁹ haber vermiş; önceden kendilerine ne bir

¹ el-Hicr 15/9.

² Fussilet 41/42.

³ el-Bakara 2/23.

⁴ Âişe bint Muhammed Ali Abdurrahman, *et-Tefsîrû'l-beyânî li'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Kâhîre: Dârü'l-Maârif, ts.), 1/16. Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, İsrâiliyyat'ın daha çok, Ka'b el-Ahbâr (öl.32/652-53), Abdullah b. Selam (öl.43/663-64), Vehb b. Münebbih (öl.114/732) ve İbn Cüreyc (öl.150/767) aracılığıyla çeşitli oranlarda tefsir kitaplarına girdiğini söylemiştir. Bkz. *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn* (Kâhîre: Dârü'l-Kütübî'l-Hadîse, 1976), 1/133-135; 1/135-140; 1/141-142; 1/143-144.

⁵ Bu konuda Süyûtî'nin, sorgulamadan eserine aldığı şu garip rivayeti zikredilebilir: Vehb b. Münebbih'in dediğine göre bir gün Hamza b. Abdülmuttalib, Hz. Peygamber'e kendisine Hz. Cebrâil'i asli suretinde göstermesini istediğinde Hz. Peygamber, amcasına onu görmeye gücünün yetmeyeceğini söyleyince Hz. Hamza, buna gücünün yeteceğini söylemiş, isteğinde ısrarcı olmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber, amcasına oturmasını söylemiş, amcası oturunca Hz. Cebrâil, müşriklerin Kâbe'yi tavaf ettiği esnada Kâbe'nin ahşaptan bir yerine inmiştir. Hz. Peygamber, amcasına başını kaldırmamasını istemiş; amcası başını kaldırdığında Hz. Cebrâil'in ayaklarının zebercet yeşili olduğunu görmüş ve heybetinden bayılıp düşmüştür. Bkz. Abdurrahmân b. Ebûbekir Celâlüddîn es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr* (Beyrût: Dârü'l-Fikr, ts.), 1/228; Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvâ* (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 2004), 2/322. Şu noktanın sürekli dikkate alınması gerekir: Hadislerde rivayetin sıhhatine dikkat etme önemli olduğu kadar bağlamına muttali olma da gözden irak tutulmamalıdır. Bkz. Selahattin Yıldırım, İbn Dakîki'l-İd'e Göre Hadislerin Doğru Anlaşılmasında Siyâkın Rolü, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Güz 2016), 7/2, 97-125.

⁶ Mesela yılanın karnından İblis'in çıkması, yıldırımın ve gök gürlemesinin mahiyeti, Hz. Adem'in cennetteki durumu, Hârût ve Mârût adlı melekler hakkında Taberî'nin zikrettiği haberler birer örnek olarak verilebilir. Bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Câmi' u'l-beyân fi te'vîli' âyi'l-Kur'ân* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 1/397-399, 513, 526; 2/419-424.

⁷ İsrâiliyyat kaynaklı rivayetlerden uzak durma olgusu, müfessirlerin başat hassasiyetlerinden olmalıdır. Daha sonraki müfessirlerin, çeşitli oranlarda konuya duyarlı davrandıkları söylenebilir. Her müfessirin eserinde söz konusu haberlerin yüzdelik oranının sıfır olduğu söylenemez. Ama önceki müfessirlerin birçoğuna göre daha hassas davrandıkları müşahede edilmiştir. Buna Muhammed Ali Şevkânî'nin (öl.1250/1834) *Fethu'l-kadîr*, Reşîd Rızâ'nın (öl.1935) *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-hakîm*, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın (öl.1942) *Hak Dini Kur'an Dili*, Seyyid Kutub'un (öl.1966) *fi Zilâli'l-Kur'ân*, Muhammed Emîn b. Muhammed Şinkîfî'nin (öl.1974) *Edvâü'l-beyân fi izâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Ebu'l-Ala Mevdûdî'nin (öl.1979) *Tefhimü'l-Kur'ân*, Muhammed İzzet Derveze'nin (öl.1984) *et-Tefsîrû'l-hadîs*, Vehbe b. Mustafa ez-Zühaylî'nin (öl.2015) *et-Tefsîrû'l-münîr ve et-Tefsîrû'l-vasît ve Muhammed Ali Sâbûnî'nin (öl.2021) Safvetu't-tefâsir* adlı tefsirleri örnek olarak verilebilir.

⁸ Hicr 15/16; Fussilet 41/12; el-Mülk 67/5.

⁹ el-Bürüc 85/1.

insan ne de bir cinin dokunduğu, eşinden başkasına bakmayan cennet kadınlarını¹⁰ saklı incilere,¹¹ yakut ve mercanlara¹² benzetmiştir. Ayrıca cennetliklerin orada altın bileziklerle ve incilerle süsleneceklerini, elbiselerinin ipekten olacağını müjdelemiştir.¹³ Kur'ân-ı Kerim, Kârûn tarafından muhatapların ilgisini celbetmek amacıyla süslü elbiselerin birer araç olarak kullanıldığını, bu nedenle bazı insanların ondan oldukça etkilenip Kârûn'u şanslı gördüklerini ve ona verilenlerin kendilerine de verilmesi yönünde temennide bulduklarını belirtmiştir.¹⁴

Bazı hadis rivayetlerinde cennetliklerden derecesi en düşük kimsenin inci, zebercet ve yakuttan bir çadırının olacağı haber verilmiştir.¹⁵ Taberânî (öl.360/993), bir rivayette Yüce Allah'ın, ramazan ayında nefsini dizginleyerek bir gün oruç tutan kimseye cennette kırmızı yakuttan ve yeşil zebercetten bir ev yapacağını bildirmiştir.¹⁶ Sözü edilen bu ilgi çekici haberler, insan doğasının süs ve zinet gibi objelere eğilimli olduğuna dair güçlü bir karine olarak gösterilebilir. Bu itibarla, verilen bazı rivayetlerden hareketle müfessirlerden bir kısmı, neredeyse rivayetlerdeki birçok malzemenin zebercetten olduğunu bildirerek mübalağa eder duruma gelmiştir. Naslardan destek almayan, akli melekeleri zorlayan İsrâiliyyat kaynaklı haber ve rivayetler, kalbinde maraz bulunan çevreler tarafından, deyim yerindeyse İslam'ın yumuşak karnıymış gibi lanse edilmiştir. Bu tür algılar, günümüzde de oluşturulmaktadır.

Tefsirlerdeki zebercet metaforunun ele alındığı bu çalışmada zebercetin mahiyeti, müfessirlerden Celâluddîn es-Süyûtî'nin (öl.911/1505), zebercet mücevherini konuşurması; cennette bazı müstemilatın, Hz. Mûsâ ve kardeşi Hz. Hârûn'un ailesinden kalan tâbût/sandukanın, Hz. Musa'nın taşıdığı levhaların, Mısır kralının kaybolan su kabının, Yemen kraliçesi Belkıs'ın oturduğu tahtın, Kâfdağı'nın, Şeddâd'a ait saray sütunlarının, Kevser havuzunun, takva sahiplerinin seçkin misafirler olarak Allah'ın huzuruna geldiğinde bineklerinin zebercetten oluştuğu iddiasına dair başlıklar ele alınacak ve bunlar analitik bir yaklaşımla değerlendirilecektir.

1. Zebercet Mücevherinin Mahiyeti

Tefsirlerde sıklıkla geçen süs objelerinden biri Farsçadan Arapçaya geçen zebercet sözcüğüdür.¹⁷ Kur'an'da ismi geçmeyen bu kıymetli taşın, bazı tefsirlerde tabir caizse birçok objenin ham maddesi gibi algılanmış, bu şekilde kayıt altına alınmıştır.

¹⁰ er-Rahmân 55/56.

¹¹ el-Vâkı'a 56/22-23.

¹² er-Rahmân 55/58

¹³ Bkz. el-Hac 22/23; el-Fâtur 35/33.

¹⁴ el-Kasas 28/79.

¹⁵ Tirmîzî, "Cennet" 23.

¹⁶ Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat* (Kâhire: Dârü'l-Harameyn, ts.), 2/213. Ravilerden Velîd b. Velîd için Ebû Hâtım, güvenilir/sika demiş ama birçok hadis kritikçisi ise raviyi zayıf görmüştür. Bkz. Ebû'l-Hasan Nureddîn Ali b. Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*, thk. Hüsameddin el-Kudsî (Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî 1994), 3/143.

¹⁷ Bkz. Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed el-Cevâlikî, *el-Mu'arrab min kelâm el-a'cem 'alâ hurûf el-mu'cem*, thk. F. Abdurrahîm (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1990), 357.

Zebercet fıstık içi yeşili renginde, şeffaf ama çabuk solan bir taştır.¹⁸ Cam parlaklığında, doğal demir ve magnezyum silikattan oluşan,¹⁹ zümrüt türünden olup,²⁰ genellikle ziynet/süs için kullanılır.²¹ Zebercet, doğal olarak mücevherât ailesinden sayılmaktadır.²²

2. Süyûtî'nin Kaleminden Zebercetin Konuşması

Celâluddîn es-Süyûtî, *Makâmât* adlı eserinde zebercet taşını konuşurmakla (intâk) ona ne kadar önem verdiğini belirtmiştir. Süyûtî, kıymetli taşları konuştuğu ve atıştırdığı çalışmasında Mercân, övünüp dururken araya zebercet girer ve kendisinin de Hz. Peygamber'in mübarek parmağındaki yüzük kaşı olduğunu, kendisine Hz. Peygamber'in dokunduğunu, üzerinde مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ (Muhammedun Resûlullâh) ibaresinin yazıldığını, Hz. Cebrail'in kanatlarının zebercetle süslendiğini söylemiş; zikredilen bütün bu meziyetleri de diğer taşlara üstünlüğünün kanıtı olarak göstermiştir.²³ Zebercet, daha sonra üçüncü halife Osman b. Affân'ın (öl.35/656) elinden Erîs denen Kuyu'ya²⁴ düştüğünde fitne kazanının kaynamaya başladığını, müminlerin birbirine kılıç çektiklerini, Müslümanlar arasında huzur ve barışın yok olduğunu, Hz. Süleyman'ın yüzüğündeki sırrın da kendisinde olduğunu vurgulamıştır.²⁵

Süyûtî'nin dünyasında kıymetli taşlar grubunda zebercetin ayrı bir yerinin olduğu söylenebilir. Zira kendisi hadis alanında kaleme aldığı bir esere “*'Ukûdü'z-zeberced*” (Zebercetten Kolyeler) adını vermiştir.²⁶ Hatta “zebercet yüzük takınız” mealinde bazı sözleri, hadis diye uyduranların olduğunu söylemek mümkündür. Onu takan kişinin zenginleşeceği, fakirlik yüzü görmeyeceği bile iddia edilmiş ama hadis uzmanları tarafından o sözün asılsız ve mevzu olduğu tespit edilmiştir.²⁷

¹⁸ Bkz. Alî b. Lâlî b. Muhammed el-Kustantînî, *Hayru'l-kelem fi't-takassî 'an ağılâtı'l-avâm*, thk. Hâtum Sâlih ed-Dâmin (Beyrût: Alemü'l-Kütüb, ts.), 33.

¹⁹ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük (Kubbealtı Lügati)* (İstanbul: Mas Matbaacılık, 2006), 1380; Mehmet Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (İstanbul: Say Yayınları, 2008), 526; *Türkçe Sözlük*, haz. Komisyon (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998), 2/2502.

²⁰ Abdullah Yeğin, *İslâmî-İlmî-Edebî-Felsefî Yeni Lügat* (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1973), 784.

²¹ Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-basît* (Riyâd: Câmiatu Muhammed b. Suud el-İslamiyye, H/1430), 14/328.

²² Bkz. Cevâlikî, *el-Mu'arrab min kelâm el-a'cem 'alâ hurûf el-mu'cem*, 237.

²³ Abdurrahmân b. Ebûbekir Celâluddîn es-Süyûtî, *Makâmâtü's-Süyûtî* (Konstantiniyye: Matbaatü'l-Cevâib, 1298), 52.

²⁴ Erîs Kuyusu, Hz. Osman'ın Peygamberimize ait mühür olarak kullanılan yüzüğü düşürdüğü kuyudur. Bu kuyu Erîs adlı bir Yahudiye ait bahçede bulunduğundan Erîs Kuyusu diye anılmıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun yüzüğü Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a intikal etmiştir. Bir ara Hz. Osman Erîs kuyusuna yüzüğü düşürmüştü, kuyunun suyu çekildiği halde yüzük bulunamamıştır. Bu olaydan sonra kuyu, yüzük kuyusu anlamına gelen *Bi'ru'l-hâtem* diye de anılmıştır. Yüzüğün üzerinde “Muhammed Resûlullâh” yazılıydı. Bkz. Buhârî, “Libâs” 45, 46, 50, 53; Müslim, “Libâs” 53, 55; Tirmîzî, “Libâs” 16; Nesâî, “Zînet” 43, 53.

²⁵ Süyûtî, *Makâmât*, 52. Geniş bilgi için bkz. Hacı Çiçek, “Süyûtî'nin Makâmât'ında Konuşan Değerli Taşlar: el-Makâmâtü'l-Yâkûtiyye Örneği”, *Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 1 (2017/2), 21-42.

²⁶ Bkz. Abdurrahmân b. Ebûbekir Celâluddîn es-Süyûtî *'Ukûdü'z-zeberced 'alâ Müsnedi'l-İmâm Ahmed ('Ukûdü'z-zeberced fi i'râbi'l-hadîs)*, thk. Hasan Musa eş-Şâir (Medine: Mecelletü'l-Câmi el-İslamiyye, ts.).

²⁷ Bu tür uydurma sözlerin bir aslı olmadığına dair bkz. Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *el-Makâsîdü'l-hasene fi beyâni kessîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehire 'ale'l-elsine*, thk. Muhammed Osman el-Huşî (Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1985), 251; Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî. *Keşfu'l-hafâ ve müzîlu'l-ibâs 'ammâ iştehere min'el-ehâdis alâ elsineti'n-nâs* (Kâhire: Mektebetü'l-kudsî, H/1351), 1/343; Ebü'l-Hasen Molla Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî, *el-Masnû 'fi ma rifeti'l-hadîsi'l-mevozû'a* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1978), 79; Ebü'l-Mehâsin Şemsüddîn Muhammed b. Halîl b. İbrâhîm et-Trablusî el-Kavukcî, *el-Lü'lu'ü'l-mersû' fimâ lâ asle lehû ev bi-aslihî mevzû'* (Beyrût: Dârü'l-Beşer el-İslamiyye, 1994), 65; Ebü'l-Avn Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Sâlim es-Seffârî, *Gızâ'ü'l-elbâb şerhu Manzûmeti'l-âdâb* (Kâhire: Müessesetü Kurtuba, 1993), 2/292.

Süyûtî'nin, oldukça önem verdiği zebercet taşı, birçok tefsirde anılmazken²⁸ -hakkında herhangi sahih bir haber olmamakla birlikte- bazı tefsirlerde ise birçok objenin zebercetten mamul olduğu yönünde yorumlar bulunmaktadır.

3. Zebercetten Mamul Kabul Edilen Bazı Nesnelere

Müfessirlerin, zebercetten mamul saydıkları nesnelere şu şekilde sıralamak mümkündür:

3.1. Cennette Bazı Müstemilatın Zebercetten Oluşturduğuna Dair Görüşler

İnsanlar, dünya hayatında güzel bir meskene veya bineğe sahip olabilmek için var güçleriyle çalışırken Yüce Allah, kendisine iman edip Rasûlünü tasdik eden, iyiliğe çağıran, kötülükten sakındıran, namaz kılan ve zekat veren kimselerin yaptıklarına mükâfat olarak, ahiret gününde onlardan başka bir emek harcamalarını, herhangi bir sıkıntıya girmelerini istemeden onlara en güzel meskenleri vereceğini ve kendilerinden razı olduğunu bildirmiştir.²⁹ Bazı müfessirler "Allah, mümin erkeklerle mümin kadınlara, altından ırmakların aktığı, temelli kalacakları cennetler ve Adn cennetlerinde güzelim meskenler vadetmektedir"³⁰ ayetine ilişkin zebercet metaforuna dair birçok tefsir ve yorum yapmıştır. Mesela İbn Abbâs (öl.68/687-688), güzel meskenlerden söz ederken, onların incilerden mamul saraylar olacağını, her birinde zebercetten yapılmış yetmiş oda bulunduğunu kaydetmiştir.³¹ Hasan-ı Basrî (öl.110/728) ise cennetteki meskenlerin inciden, kızıl yakuttan ve zebercetten yapılmış saraylar olduğu görüşündedir. Ebü'd-Derdâ (öl.32/653) ise onların emsalsiz olduğunu söylemiştir.³²

Cennetin içinde inciden sarayların olduğu, o sarayların içinde kırmızı yakuttan yetmiş konağın bulunduğu, her konağın içinde yeşil zebercetten yetmiş evin hazırlandığı; her evin içinde yetmiş tahtın, her tahtın üzerinde birçok renkten olmak üzere yetmiş yatağın ayrıca her evin içinde yetmiş sofranın, her sofranın üzerinde ise yetmiş tür yemeğin var olduğu aktarılmıştır. Başka bir rivayette ise cennet

²⁸ Bkz. Mücâhid, *Tefsîr*; Ebû Zekeriyâ b. Ebî Sa'lebe Yahyâ b. Sellâm et-Teymî, *Tefsîrü Yahyâ b. Sellâm* (Beyrût: Hind Şelebî, 2004); Sehl b. Abdullâh b. Yûnus b. İsa b. Abdullâh b. Refî' et-Tüsterî, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm -Tefsîrü't-Tüsterî-* (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002); Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-Nisâbü'rî, *Kitâbu tefsîri'l-Kur'ân* (Medine: Dârü'l-Meâsir, 2002); Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât* (Kâhire: el-Heyetü'l-Misriyye, ts.); Râgıb el-İsfahânî, *Tefsîr*, thk. Muhammed Abdülâziz Besyûnî (Tanta: Külliyyetü'l-Adâb, 1999); Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. el-Muhâribî İbn Atıyye el-Endülüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'azîz* (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001); Ebû Abdullâh Şemseddîn Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Beyrût: Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, H/1410); Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî, *Revâiü't-tefsîr* (Riyâd: Dârü'l-Asima, 2001); Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn* (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, ts.); Ebû Abdullâh Abdurrahmân b. Nâsir es-Sa'dî, *Tefsîrü'l-kerîmi'r-rahmân fi tefsîri kelâmî'l-menmân (Tefsîrü's-Sa'dî)* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000); Ebûbekir Cabir el-Cezâirî, *Eyserü't-tefâsîr li kelâmî'l-aliyyi'l-kebîr* (Medine: Mektebetü'l-Ulûm, 2003); Muhammed Ebû Zehra, *Zehretü't-tefâsîr* (Beyrût: Dârü'l-Fikr el-Arabî, ts.); Abdülkerim Yûnus el-Hafîb, *et-Tefsîrü'l-Kur'ânî li'l-Kur'ân* (Kâhire: Dârü'l-Fikr el-Arabî, 1970); Ebû'l-Ala el-Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'ân*, çev. Komisyon (İstanbul: İnsan Yayınları, 1986); Seyyid Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'ân* (Kâhire: Dârü'l-Şurûk, 2003); *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr* (Gözden Geçirilmiş), Hayreddin Karaman ve arkadaşları, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017); Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm'in Yüce Meali ve Çağdaş Tefsiri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1982).

²⁹ et-Tevbe 9/71.

³⁰ et-Tevbe 9/72.

³¹ Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdülcabbâr es-Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm-Ebû Bilâl Ganîm b. Abbâs (Riyâd: Dârü'l-Vatan, 1997), 2/327; Ebû'l-Ferec Cemâluddîn Abdürrahmân b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrût: Dârü'l-Küttâbi'l-Arabî, 2001), 3/332.

³² Ebû'l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidü't-tenzil ve 'uyûni'l ekâvil fi vucûhi't-te'vîl* (Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987), 2/289.

köşklerinin kırmızı yakut, yeşil zebercet ve beyaz inciden oluştuğu, onlarda hiçbir kusur ve gözleri rahatsız edecek bir durumun olmadığı bildirilmiştir.³³ Mâverdî (öl.450/1058), zebercet metaforundan hareketle cennetteki meskenlerin inci, kırmızı yakut ve yeşil zebercetten mamul olduğunu söylemiş, orada geçirilecek hayatın en ideal hayat olacağını vurgulamıştır.³⁴ İbn Acîbe (öl.1224/1809) ise Allah'tan korkanlara biri kırmızı yakuttan, diğeri ise yeşil zebercetten oluşan iki cennet verileceğini bildirmiştir.³⁵

Bunların yanı sıra kaynakların bazılarında “Cennette yaprakları zebercetten olan bir ağaç vardır ki onun meyvesinden, sadece Hz. Peygamber’e çok salâtu selâm getirenler faydalanacaktır” kabilinden ibare ve ifadelerin de bulunduğunu söylemek mümkündür.³⁶

3.2. Hz. Musa ve Hz. Harun’un Ailesinden Kalan Tâbût/Sanduka

Hz. Musa ve Hz. Harun’dan sonra sıkıntı yaşayan Yahudiler, peygamberlerine kendileri için bir lider/hükümdar görevlendirmesini dilemiş, onun komutasında Allah yolunda savaşacaklarına dair söz vermişlerdi. Peygamberleri, Allah tarafından gönderilen hükümdarın Câlût olduğunu söylediğinde Yahudiler, Câlût’u garipsemiş, yoksul diye küçümsemiş, kendilerinin buna daha layık olduklarını ileri sürmüşlerdi. Bunun üzerine peygamberleri, onlara Allah’ın dilediğine iktidarı verdiğini, Câlût’un hükümdarlığının göstergesi olarak Hz. Musa ve Hz. Harun’un ailesinden kalan ve meleklerin taşıdığı bir tâbût/sanduka olduğunu söylemiştir.³⁷

Ebû Hafs Necmeddîn en-Neseî (öl.537/1142), Hz. Ali’den (öl.40/661) Sekîne’nin insan yüzü gibi bir yüzü olduğunu, hafif bir rüzgâra benzediğini, iki insanın kaldırayabileceği ağırlıkta olduğunu, altınla kaplandığını; Mücâhid’den (öl.103/721), onun kedi yüzü gibi yüzü ve iki kanadının bulunduğunu, düşmanın üzerine uçup onları dağıttığını; Kelbî’den (öl.146/763), Sekîne’nin zebercet veya yakuttan oluştuğunu; Süddî’den (öl.127/745) ise Sekîne’nin altından bir su tası olup peygamberlerin kalplerinin onda yıkandığını nakletmiştir.³⁸ Peygamberlerin kalplerinin adı geçen tasın suyundan yıkandığına dair hiçbir belge ve kesin kanıt bulunmamaktadır. Bu tür rivayet ve haberlerin, ayetlerin vermek istediği mesajı geri plana ittiği, onun yerine hikâyemsi malumatın geçtiği söylenebilir. Beyzâvî de (öl.685/1286), hangi objeden mamul olduğuna dair vahiy kaynaklı hiçbir nas ve sahih haber bulunmamasına rağmen sandukanın içinde zebercet veya yakuttan bir suretin bulunduğunu, başının ve kuyruğunun kediye andırdığını, iki kanadının bulunduğunu, ses çıkardığında sandukanın düşman tarafına yöneldiğini, onların da sandukayı takip ettiklerini, durduğunda onların da durup rahatladıklarını, böylece Benî İsrâil’in zafê kazandığını bildirmiştir.³⁹

Bazı rivayetler, söz konusu sandukanın Hz. Âdem’den itibaren çocuklarından tevarûsen Hz. Musa’ya geçtiğini, Hz. Musa’nın onun içinde Tevrat’ı muhafaza ettiğini, ölümünden sonra sandukanın Benî İsrâil’e geçtiğini, ihtilafa düştüklerinde onun hükümleriyle sorunlarını çözdüklerini, savaşa çıktık-

³³ Taberî, *Câmi’ü'l-beyân fi te’vîli’l-Kur’ân*, 14/349; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîrül-Kur’ânîl-azîm*, thk. Es’ad Muhammed Tayyîb (Mekke: Mektebetü Nazzâr Mustafa el-Bâz, 1419), 6/1839; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân ‘an tefsîri’l-Kur’ân* (Beyrût: Dârü lhyâü’t-Türâsi’l-Arabî, 2002), 5/67-68; Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiü’ li ahkâmî’l-Kur’ân* (Kâhire: Dârü’l-Kütübî’l-Mısrîyye, 1964), 8/203; Ebû’l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Neseî, *Medârikü’t-tenzîl ve hakâikü’t-te’vîl* (Beyrût: Dârü’l-Kelim et-Tayyîb, 1998), 1/694.

³⁴ Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *Tefsîrül-Kur’ân (en-Nüket ve’l-uyûn)* (Beyrût: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1992), 2/381.

³⁵ Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdi İbn Acîbe, *el-Bahrü’l-medîd fi tefsîri’l-Kur’ânîl-mecîd* (Kâhire: nşr. Hasan Abbâs Zekî, 1998), 7/279.

³⁶ Abdurrahmân b. Ebûbekir Celâluddîn es-Süyûtî, *el-Hâvî li’l-fetâvâ* (Beyrût: Dârü’l-Fikr, 2004), 2/48.

³⁷ el-Bakara, 2/246-248.

³⁸ Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî, *et-Teysîr fi’l-tenzîl* (Beyrût: Dârü’l-Lübâb li’l-Dirâsât, 2019), 3/301-302.

³⁹ Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*, 1/151.

larında tıpkı bir sancak gibi en önde götürdüklerini, ondan gelen sesle zafere kavuştuklarını öğrendiklerini, bir süre sonra Allah'a isyan edip fesat çıkardıklarında Amâlikâlıların onları yenip sandukayı ele geçirdiklerini, sandukayı ayak yoluna koyduklarını bildirmiştir.⁴⁰

Müfessirlerin bir kısmı, tâbûtun yanı sıra içindeki Sekîne'nin içeriği konusunda da görüş beyan etmiş, farklı yorumlarda bulunmuştur. Kimisine göre sanduka ve içindekiler, yakut ve zebrecetten mamul, kedi başına benzeyen iki kanatlı bir nesne⁴¹ kimisine göre ise şimşir ağacından,⁴² kimisine göre ise altından yapılmış değerli bir testidir.⁴³

Tâcü'l-Kurrâ Ebü'l-Kâsım Burhânuddîn el-Kirmânî (öl.500/1106), Tâlût kıssası, Benî İsrâil'in zemindeki Sekîne, tâbût/sanduka, Hz. Musa'nın elindeki levhalar ve Kâfdağ'ın mahiyetine dair yapılan rivayetlerin genellikle İsrâiliyyat kaynaklı temelsiz, uydurma haberler olduğunu söylemiştir. Müellif, birçok müfessirin bu gibi rivayetleri aktarmasına da oldukça üzüldüğünü belirtmiştir.⁴⁴

Adı geçen Sekîne, tâbût, bakıyye ve diğer nesnelere hakkında rivayet edilen ve çoğu kez birbirine zıt haberlere dair isabetli yorum yapanlardan bir diğerinin de Muhammed Ali Şevkânî (öl.1250/1834) olduğu söylenebilir. Kendisi, İbn Abbâs, Vehb b. Münebbih, Mücâhid gibi şahıslardan gelen rivayetleri kaydettikten sonra bu tarz çelişkili tefsir ve yorumların genelde Yahudiler aracılığıyla -ki Allah onları zelil etsin- İslami kaynakların bir kısmına geçtiğini söylemiş ve eleştirilerini şu şekilde sürdürmüştür: Yahudilerin, söz konusu haberleri etrafa yaymalarının amacı Müslümanlarla eğlenmek ve İslam hakkında şüphe uyandırmaktır. Sekîne ve benzeri birçok konuya dair akıl almaz ve çelişkilerle dolu bir hayli rivayet nakledilmiştir. Bu tür çelişkili haberlerin, Allah'ın Peygamberi'nden kaynaklanması mümkün değildir. Şayet Sekîne ve benzeri objeler hakkında Hz. Peygamber'den bize ulaşan sahih haberler olsaydı, bize düşen onlara sarılmak, onları göz ardı etmemek olurdu. Ne var ki bu tür çelişkili haberlerin Hz. Peygamber'den sadır olması mümkün değildir.⁴⁵

İmam Mâtürîdî'nin (ö333/944) "Sekîne hakkında, etrafındakilerin gönüllerine sükûn ve huzur verdiğinden başka bir bilgiye sahip değiliz. Bu itibarla onun mahiyet ve keyfiyetine vakıf olma ihtiyacını da duymamaktayız. Doğrusu, işin mahiyetini bilen sadece Allah'tır." şeklindeki ifadelerinin de⁴⁶ oldukça önemli ve dikkat çekici bir yaklaşım olduğunu düşünüyoruz.

Burada, İsrâiliyyat eksenli haber ve rivayetlerin asıl kaynağının *Kitâb-ı Mukaddes* olduğu konusunda herhangi bir şüphenin bulunmadığına dair ittifak olduğunu söylemek mümkündür.

⁴⁰ Ebüssüüd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrût: Dâru İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, ts.), 1/241.

⁴¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga* (Beyrût: Dâru İhyâi Türâsi'l-Arabî, 2001), 10/40; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, 1/224; Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbüh* (Beyrût: Alemü'l-Kütüb, 1988), 1/329.

⁴² Nâsiruddîn Ebû Said Abdullâh b. Ömer el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* (Beyrût: Dâru İhyâ Türâsi'l-Arabî, 1997), 2/446; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, 1/206; Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver* (Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts), 1/439.

⁴³ Ebü'l Fîdâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm* (Beyrût: Darü Tayyibe, 1999), 1/666. İsrâiliyyat kaynaklı haberler, sadece adı geçen nesne ve objeler hakkında verilmiş değildir; aksine masum peygamberler hakkında da akli zorlayan türden haberler uydurulmuştur. Peygamberlerden Hz. Dâvûd'u örnek olarak vermek mümkündür. Geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Ateş, "İsrailiyatın Odağındaki Peygamber: Hz. Davud -Sâd Suresi 21-25. Ayetler Bağlamında Yapılan Rivayetlere Eleştirel Bir Yaklaşım", *Marife*, 10/1 (bahar 2010), 9-27.

⁴⁴ Tâcü'l-Kurrâ Ebü'l-Kâsım Burhânuddîn Mahmûd b. Hamza el-Kirmânî, *Garâibu't-tefsîr ve 'acâ'ibu't-te'vîl* (Beyrût: Müessesetü Ulûmi'l-Kur'an, ts), 1/223.

⁴⁵ Muhammed Ali Şevkânî, *Fethü'l-kadîr* (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1993), 1/306-307.

⁴⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Tefsîrü'l-Mâtürîdî-Te'vîlâtü ehli's-sünne* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 2/225.

3.3. Hz. Musa'nın Taşdığı Levhalar/Tabletler

Kur'ân-ı Kerim, Hz. Musa'nın elinde her konuya dair öğüdü ve açıklamayı içeren levhalar olduğunu,⁴⁷ Tûr Dağı'ndan dönen Hz. Musa'nın, kavminin buzağıyı kutsadığını gördüğünde son derece öfkelenip elindeki Tevrat levhalarını/tabletlerini yere attığını,⁴⁸ öfkesi yatışınca levhaları yerden aldığı⁴⁹ bildirmiştir. Kur'ân'ın levhalara dair verdiği bilgiler bundan ibarettir.

Herhangi bir nas veya sahih rivayet olmamasına rağmen, Hz. Musa'nın taşıdığı levhaların da zebercetten mamul olduğuna dair bazı tefsirlerde farklı iddiaların yer aldığı görülmektedir. Örneğin Taberî, İbn Cüreyc'ten (öl.150/767) yaptığı nakle göre Hz. Musa'nın elindeki levhalarda Ahmed'in (Hz. Peygamber) ümmetinin nitelikleri yazılmış, Hz. Musa "Allah'ım, beni de Ahmed'in ümmetinden kıl!" şeklinde dua etmiş, sözü edilen levhalar cennetten getirilmiş, karışımları ise zebercet ve zümrüitten oluşmuştur.⁵⁰

Tevrat'ın ağırlığı hakkında da farklı görüşlerin bulunduğunu söylemek mümkündür. Mesela Rebi' b. Enes (öl.140/757), Tevrat'ın yetmiş deve yükü ağırlığında olduğunu, bir cüzünün ancak bir yılda okunabildiğini, okuyanların ise sadece Hz. Musa, Hz. İsa, Üzeyir ve Yûsâ olduklarını iddia etmiştir. Bunların yanı sıra levhaların hangi metal ve objeden oluştuğuna dair bazı nakiller yapılmıştır. Ebû'l-Aliye er-Riyâhî'ye (öl.90/709) göre levhalar zebercetten, İbn Cübeyr'e (öl.94/713) göre kırmızı yakuttan, Hasan-ı Basrî'ye göre ahşaptan, Mücâhid'e göre ise yeşil zümrüitten mamuldür.⁵¹

Bazı kaynaklar, zebercetten mamul levhalardaki yazıları bizzat Allah'ın yazdığını, onlarda "Ben, hiçbir ortağı olmayan Rahman ve Rahîm olan Allah'ım. Bana hiçbir şeyi ortak koşmayın, cana kıymayın, zina etmeyin, yol kesmeyin, anne babaya isyan etmeyin!" gibi haber ve emirler bulunduğunu kaydetmiştir.⁵²

Naslarda hakkında herhangi bir sayı verilmemesine rağmen Hz. Musa'nın elindeki levhaların sayısına dair farklı rakamlar verilmiştir. İbn Ebû Hâtim (öl.327/938), içinde her konuya dair öğüt ve izah bulunan Tevrat'ın, zebercetten yapılmış yedi levhada yazılı olduğunu, kavminin buzağıya taptığını görüp sinirlenen Hz. Musa'nın onları yere attığını kaydetmiştir.⁵³ Kimisi onları sekiz, kimisi de ayette her ne kadar cemi/çoğul (الْوَحْ) kipinde vurgulanmış olsa da aslında levhaların iki tane ve yeşil zebercetten olduğunu söylemiştir.⁵⁴ Beyzâvî ise Tevrat levhalarının sayılarına ve neden mamul olduğuna şüpheyle yaklaşarak onların on veya yedi adet olduğu; zümrüt veya zebercetten ya da yakut veya sert kayadan oluştuğunu aktarmıştır.⁵⁵

⁴⁷ el-A'râf 7/145.

⁴⁸ el-A'râf 7/150.

⁴⁹ el-A'râf 7/154.

⁵⁰ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, 13/127. Ka'bû'l-Ahbâr kaynaklı başka bir haberde ise Allah'ın ilk yarattığı şeyin, kendi elleriyle zebercetle yazdığı "Benden başka ilah yoktur, rahmetim gazabımı geçmiştir." mealindeki sözdür. Bkz. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'an*, 4/137; İbn Receb, *Revâii't-tefsîr*, 1/550; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 3/254.

⁵¹ Mâverdi, *Tefsîrü'l-Kur'an*, 19922/260; Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Kur'an*, 2/214. Ayrıca bkz. Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesud el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl fi tefsiri'l-Kur'ân* (Beyrût: Dârü İhyâ et-Turâsi'l-Arabî, 1420), 2/233.

⁵² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, 2/63. Tefsirin tahkikini yapan Abdullah Mahmûd Şahhâta, Mukâtil'in bu gibi konularda İsrâiliyât-tan etkilendiğini söylemiştir. Bkz. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, 5/224.

⁵³ Bkz. Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'azîm* (Mekke: Mektebetü Nazzâr Mustafa el-Bâz, 1419), 5/1563, 1573. Ayrıca bkz. Semerkandî, *Bahrü'l-ulûm*, 1/549. Bazılarının dediğine göre zebercetten oluşan levhalardaki yazıları Allah, bizzat kendi elleriyle altınla yazmış ve o esnada gök ehli, kalemin gıcirtısını duymuştur. Bkz. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr*, 3/549.

⁵⁴ Tâcû'l-Kurrâ Ebû'l-Kâsım Burhânuddîn el-Kirmânî, *Garâibu't-tefsîr ve 'acâ'ibu't-te'vîl*, 1/422; Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Tezkiretü'l-erîb fi tefsiri'l-garîb*, thk. Târik Fethî (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 118; Şihâbüddîn Mahmud Âlûsî, *Rûhu'l-me'âni fi tefsiri'l-Kur'ani'l-'azîm ve's-sebi'l-mesânî* (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, H/1415), 5/321; İbn Adil, *el-Lübâb fi ulûmi'l-kitâb*, 9/307.

⁵⁵ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, 3/34. Ayrıca bkz. İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd*, 2/259.

Reşîd Rızâ (ö1935), -onlardan birçok müfessir nakilde bulunmuş olsa da- Ka'bü'l-Ahbâr (öl.32/652-53) ve Vehb b. Münebbih'ten (öl.114/732) Hz. Musa'nın taşıdığı levhaların neden mamul olduğu, sayıları, uzunluk ve genişlikleri ile üzerinde nelerin yazıldığına dair gelen rivayetlerin İsrâîliyyat kaynaklı asılsız ve batıl haberler olduğunu söylemiştir.⁵⁶ Reşîd Rızâ, Süyûtî gibi bir müfessirin kaleme aldığı tefsirinde bu konuya altı sayfa yer vermesini de garip karşılamıştır.

Muhammed Seyyid Tantâvî (öl.2010), naslarda hakkında açık şekilde kesin bir bilgi veya belge olmayan bu çeşit konuların mahiyetini Allah'ın mutlak bilgisine havale etmekle yükümlü olduğumuzu; çünkü levhaların sayısı ve keyfiyeti hususunda Hz. Peygamber'den hiçbir sahih bilginin verilmediğini bildirmiştir.⁵⁷

3.4. Mısır Kralının Kaybolan Su Kabı

Kıssaların en güzelinin vurgulandığı Yusuf sûresinde⁵⁸ Hz. Yusuf'un, kardeşini yanında tutma amacıyla bir plan yaparak gıda sıkıntısı çeken ailesi için hazırlattığı yükün arasına içmede kullandığı bir su kabını⁵⁹ koydurduğu belirtilmektedir.⁶⁰

Naslarda ve sahih haberlerde söz konusu kabın neden mamul olduğuna ve hangi mücevherden oluştuğuna dair malumat olmamasına rağmen onun hakkında da bazı tefsirlerde yorumlar yapılmıştır. Örneğin Abdullah b. Abbâs onun zebercetten,⁶¹ Mücâhid ise onun nakışlı ve kakmalı gümüşten, kimisi de onun saf altından mamul olduğunu söylemiştir.⁶² Bu görüşlerin yanı sıra İkrime ise su kabının gümüşten yapıldığını vurgulamıştır.⁶³ Vâhidî (öl.468/1076), Begavî (öl.516/1122) ve Hâzin (öl.741/1341), neredeyse aynı ifadelerle kralın su içtiği tasın zebercetten yapılmış olduğunu aktarmışlardır.⁶⁴

Burada bir noktaya dikkat çekmek yerinde olacaktır: Kur'ân, bütün yönleriyle bir mesaj ve hidayet kitabı olmasına rağmen⁶⁵ bazı müfessirlerin gereksiz detaylara dalarak verilmek istenen ana fikrin uzağına düştükleri söylenebilir. Örneğin Hz. Yusuf'un kardeşlerinin yüküne bırakılan kabın ne tür bir kap olduğu, onu kimin ve ne amaçla kullandığı,⁶⁶ o günkü dilde kabın kaç anlamının olduğu, yük hayvanlarının deve mi, at mı olduğu; hırsızlık olayını ilan edenin sözüne nasıl bir üslupla başladığı ve ses tonunun; olaya ilişkin hangi cezai müeyyidelerin uygulandığı vb. verilen detaylar,⁶⁷ tefsir okumaları yapan bazı kimselerin zihninde istifhamlar oluşturmasına neden olduğu söylenebilir.

3.5. Yemen Kraliçesi Belkıs'ın Görkemli Tahtı

Kur'ân-ı Kerim, Hz. Süleyman döneminde Sebe' bölgesinde güneşe tapan bir halkı yöneten, her imkâna ve muhteşem tahta sahip bir kraliçeden (Belkıs) haber vermiştir.⁶⁸

⁵⁶ Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Hakîm (Tefsîrü'l-menâr)* (Kâhire: Heyet,1990), 9/164.

⁵⁷ Muhammed Seyyid Tantâvî, *et-Tefsîrü'l-vasît li'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Kâhire: Dârü'n-Nahda, 1997), 5/374.

⁵⁸ Yûsuf 12/3.

⁵⁹ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 16/173; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Hatîb eş-Şîrbînî, *es-Sirâcü'l-münîr fi'l-i'âne 'alâ ma'rifeti ba'zı me'ânî kelâmî rabbîne'l-hakîmî'l-habîr* (Kâhire: Matbaatü Bülâk, H/1285), 2/124.

⁶⁰ Yûsuf 12/70.

⁶¹ Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl fi me'ânî't-tenzîl* (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye,1415), 2/543; Şîrbînî, *es-Sirâcü'l-münîr*, 2/124.

⁶² Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 3/49. Ayrıca bkz. Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 4/260.

⁶³ İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 7/2171.

⁶⁴ Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed Vâhidî en-Nisâbüri, *el-Vasît fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-mecîd*, thk. Komisyon (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 2/623; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/504; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl fi me'ânî't-tenzîl*, 2/543.

⁶⁵ el-İsrâ 17/9.

⁶⁶ Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhîd* (Beyrût: Dârü'l-Fikr, H/1420), 6/302.

⁶⁷ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, 2/456.

⁶⁸ en-Neml 27/23-4.

Bazı müfessirler, Yemen kraliçesi Belkıs'a ait tahtın ne gibi özelliklere sahip olduğu konu-sunda fikir beyan etmişlerdir. Oysaki bu bağlamda pek detayların mevcut olduğu söylenemez. Ama bazı müfessirler, söz konusu tahtın mahiyetine dair oldukça detaylara dalmışlardır. Belkıs'ın tahtının çapı, eni, yüksekliği ve ağırlığı; hangi madenden yapıldığı, sanatsal boyutu, üzerinde neyin yazılı olduğu gibi ayrıntılar, onların başlıcalarıdır. Olaya ilişkin rivayetlerin çoğunun, Abdullah b. Selam (öl.43/663-664) ile Vehb. b. Münebbih'ten nakledildiği müşahede edilmektedir.⁶⁹

İbn Acîbe, adı geçen kraliçeye bir sultanın gereksinim duyduğu her türlü savaş araç gerecinin verildiğini, büyük ve göz kamaştırıcı bir tahta sahip olduğunu, tahtının otuz zira'/arşın (30x68 cm) geldiğini -başka bir rivayete göre tahtın genişliğinin ve yüksekliğinin 80 arşın- onun altın, gümüş ve çeşitli değerli mücevheratla süslendiğini, tahtın ayaklarının kırmızı yeşil yakuttan, inci ve yeşil zebercetten yapıldığını nakletmiştir.⁷⁰

3.6. Üzerinde Dünyanın Bulunduğuna İnanılan Kafdağı

Kur'ân-ı Kerim, kendi metodolojisi bağlamında kesik harfler (mukattaa harfleri) olarak "*Kâf. Şânu yüce Kur'ân'a yemin olsun*"⁷¹ dedikten sonra vermek istediği asıl mesajını vurgular. Mukattaa harfleri ile başlayan bütün surelerdeki yöntem budur.⁷²

Durum bu merkezde olmasına rağmen bazı müfessirler "*Kâf*" sözcüğüne dair nasların maksadına aykırı bazı yorumlarda bulunmuşlardır. İbn Abbas'a izafe edilen bir rivayete göre onun yeşil zebercetten, Dahhâk'a (öl.105/723) göre yeşil zümrütden bir dağ olduğudur. Vehb b. Münebbih (öl.114/732), onun bütün yerküreyi çevreleyen bir dağ olduğu kanaatindedir.⁷³ Vehb'in görüşünü İkrime (öl.105/723), Mücâhid ve Dahhâk da paylaşmıştır.⁷⁴ İyâs b. Muaviye'ye (öl.122/740) göre gök, bir kubbe şeklinde onun üstünde durmakta,⁷⁵ rengini ondan almakta; bu itibarla göğün ağırlığı onu baskılamaktadır.⁷⁶ Başka bir yoruma göre kıyametin kopması sürecinde Allah, adı geçen dağı sarsacak, onun etkisiyle yeryüzü darmadağın olacaktır.⁷⁷ Görüldüğü üzere rivayet edilen bu haberler ne coğrafi kriterler ne nasların verdiği bilgiler ile örtüşmektedir.

⁶⁹ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 19/460.

⁷⁰ Semerkandî, *Bahrü'l-'ulûm*, 2/493; Vâhidî, *el-Vasît fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, 3/374; Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 4/90; Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 3/498; İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd*, 4/189.

⁷¹ Kâf 50/1.

⁷² Mushaf'ta kesik (mukattaa) harfler ile başlayan sureler el-Bakara, Âl-i İmrân, el-A'râf, Yûnus, Hûd, Yûsuf, er-Ra'd, İbrahim, el-Hicr, Meryem, Tâhâ, eş-Şu'arâ, en-Neml, el-Kasas, el-Ankebût, er-Rûm, Lokman, es-Secde, Yâsîn, es-Sâd, el-Mü'min, el-Fussilet, eş-Şûrâ, ez-Zuhruf, ed-Duhân, el-Câsiye, el-Ahkâf, Kâf ve el-Kalem sureleridir.

⁷³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, 4/879; Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 4/109; Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 22/326; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/156; Bikâî, *Nazmü'd-dürrer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver*, 20/280. Dağ kültü, her ne kadar mitolojilerde ön plana çıkarılmış olsa da tek tanrılı dinler içinde de bunun yansımaları dikkati çekmektedir. Mesela Yahudilikte Sina Dağı, Yehova'nın sahiplendiği Siyon Dağı; Zeytindağı, Hıristiyanlıkta kutsalların başında gelir. Zeytindağı'nda Hz. İsa'nın dolaşıp vaaz verdiği, gecelediği ve üzerinde çarmıha gerildiği inancı mevcuttur. İran mitolojisinde ise Elburz Dağı, Kafdağı'na eşdeğerdir. İslâmî terminolojide ise Cûdî, Tûr ve Hirâ dağlarıdır. Cûdi Dağı, Hz. Nûh'un Tufan'dan sonra gemisiyle karar kıldığı (Hûd 11/44); Tûr Dağı, Hz. Musa'nın Allah ile konuşup On Emir aldığı (el-Bakara 2/63, 93; en-Nisâ 4/154; Meryem 19/52; Tâhâ 20/80); Hirâ Dağı ise Hz. Peygamber'in Allah'tan ilk vahyi aldığı dağdır. Kafdağı ise İslâm kozmolojisine göre insanların yaşadığı dünyayı kuşatan ve aşılması imkânsız dağın adı olup yaygın inançlara göre bütün dağların anasıdır. Konuya dair geniş bilgi için bkz. Kürşat Demirci, "*Kafdağı*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001) 24/144-145; Mehmet Güler, "*Dağ Kültü ve Divan Şiirinde Mitolojik Dağlar*", *Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi*, 3/1 (Haziran, 2023), 45-59. Ayrıca Bkz. Kutbettin Ekinçi, "*Bilimsel Tefsirin Tefsir Olma Sorunu*", *Bilimname*, (XXXVII, 2019/1), 169-190.

⁷⁴ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'azîz*, 5/155.

⁷⁵ Kurtubî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîz*, 17/2; İbn Adil, *el-Lübâb fi 'ulûmi'l-kitâb*, 4/3; Muhammed Senâullah Mazharî Pânîpetî, *et-Tefsîrü'l-Mazharî*, thk. Gulâm Nebî Tûnusî (Pakistan: Mektebetü'r-Rüşdiyye, H/1412), 9/60.

⁷⁶ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'an*, 9/92.

⁷⁷ Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 5/234.

İbn Kesir (öl.774/1373), Kâf sözcüğü hakkında rivayet edilen haberlerin Benî İsrâil'in hurafelelerinden ibaret olduğunu, zamanla insanlar arasında yaygınlık kazandığını bazılarına göre doğrulanmayan ve yalanlanmayan Benî İsrâil kaynaklı haberleri rivayet etmenin caiz görüldüğü ama kişisel görüşüne göre ise söz konusu haberlerin bazı zındıkların uydurmaları olup gayelerinin insanlara dinlerini karıştırmak olduğunu söylerken⁷⁸ Cemâleddîn Kâsımî (öl.1914) ise Kafdağı ve benzeri nesnelere hakkında rivayet edilen haberlerin zındıklarca uydurulduğunu, sayısızca imam ve âlime sahip olan Muhammed ümmetine atılan en büyük iftiralar olduğunu vurgulamıştır.⁷⁹

Burada İbn Kesir ve Cemâleddîn Kâsımî'ye katılmamak mümkün değildir. Zira İsrâiliyyat'tan gelen haberler, daha sonra kassâs/hikâyeci vaizlerin temel malzemeleri arasında yer almıştır. Onlar, vaaz kürsülerinde vaazlarını hikâyeler ile süslemiş, birçok cahil insanın kanmasına öncülük etmiş; zamanla temelsiz kıssa ve hikâyeler, birinci sınıf bilgiler olarak algılanmış, Kur'an'ın vermek istediği mesajların da geri plana atılmasına neden olmuştur. Bazı inkârcılar tarafından İslam'ın fen ve bi-limle çatışan, günün sorunlarını çözmekten uzak duran bir din olduğu iddia edilmiş ve halen devam etmektedir. Elmalılı da Kâf isminin, diğer mukattaa harflerinde geçen sözcükler gibi müteşabihattan olduğunu, tevilini ancak Allah'ın bileceğini bildirdikten sonra Kafdağı'nın dünyayı çevrelediği hatta yerkürenin onun üzerinde bulunduğu benzeri yorumları da zayıf gördüğünü sözlerine eklemiştir. Muhammed Seyyid Tantâvî de haklı olarak Kafdağı hakkındaki yorumların İsrâiliyyat kaynaklı hurafelerden olduğunu söylemiştir.⁸⁰

Kafdağı metaforu sadece tefsir kitaplarına girmiş değildir. Kafdağı betimlemesiyle gelen rivayetler, zamanla Türk edebiyatına konu olanlar arasında yer almıştır. Ona ulaşılmaz ve erişilmez bir yükseklik takdir edildiğinden Türkçede çok kibirli olan kimse için "burnu havada" ya da "Kafdağı'nda olmak" nitelemeleri yapılmıştır.

3.7. Şeddâd'ın Yaptırdığı Sarayın Sütunları

Nasların dışındaki kaynaklar Âd'ın Şeddâd ve Şedîd adında iki oğlunun olduğu, ikisinin de kral olup insanlara haşin ve zorba davrandıkları, Şedîd ölünce yönetimin Şeddâd'a kaldığı, bütün kralların ona boyun eğdiği, bir ara Şeddâd'ın, cennet vasıflarını iştince adamlarına, kendisine cennet gibi bir şehir yapmalarını emrettiği, yapımı üç yüz sene süren ve İrem⁸¹ adıyla gösterişli bir şehrin kurulduğu, sütunlarının altın, gümüş, züher ve yakuttan imal edildiği, etrafında her sınıf ağacın ve nehirlerin olduğu, yapımı tamamlanınca dokuz yüz yıl yaşadığı söylenen Şeddâd'ın şehri görmek için memleketin ileri gelenleriyle birlikte yola çıktığı, şehre bir günlük mesafe kaldığında Yüce Allah'ın üzerlerine tonu yüksek bir çığlık gönderdiği, bunun neticesinde helak oldukları haberini vermiştir.⁸²

Şeddâd'ın Aden taraflarında inşa ettirdiği saray her ne kadar görkemli ve mutantan olsa da naslarda onunla ilgili detaylar verilmiş değildir. Durum böyle olmasına rağmen bazı kaynaklar, saraydaki bahçede bulunan ağaç köklerinin altın ve gümüşten, saray sütunlarının da züher ve yakuttan olduğunu kaydetmiştir.⁸³

⁷⁸ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbüddîn İbn Kesir, *Tefsîrül-Kur'ânî'l-'azîm* (Riyâd: Dârü't-Tayyibe, 1999), 7/394. Ayrıca bkz. Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, (Kâhire: Dârü'l-Kütübî'l-Hadîse, 1976), 1/176; Salâh Abdülfettâh el-Hâlidî, *el-Kur'ân ve nakzu metâ'in er-ruhbân* (Dımaşk: Dârül-Kalem, 2007), 56.

⁷⁹ Muhammed Cemâlüddîn Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, 9/5.

⁸⁰ Muhammed Seyyid Tantâvî, *et-Tefsîrül-vasîl li'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 13/332.

⁸¹ Bazı kaynaklar, İrem kelimesine oldukça farklı anlamlar yüklemiştir. 1-Yeryüzünde bir bölge, 2-Dımaşk/Şam, 3-İskenderiye, 4-Yaşayan milletlerden biri, 5-Âd kavminden bir kabile, 6-Âd'ın dedesinin adı, 7-Eski/kadim bir ulus, 8-Yok olma ve 9-Allah'ın tarihten sildiği millet gibi anlamlar, onlardan bazılarıdır. Bkz. Mâverdî, *Tefsîrül-Kur'an*, 6/267-268.

⁸² İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd*, 7/298; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/747.

⁸³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/5804.

Ebü'ş-Şeyh İsfahânî (öl.369/979), Şeddâd'ın sütunları zebercetten yapılan sarayının çok görkemli olduğunu, bir ayeti (Fecr, 89/8) delil getirerek dünya mimarisinde hiçbir benzerinin olmadığını söylemiştir.⁸⁴ Fahreddîn er-Râzî (öl.606/1210), büyük sermaye ve emek harcanarak inşa edilen emsalsiz kentin saraylarının altın ve gümüşten, sütunlarının ise zebercet ve yakuttan oluştuğunu kaydetmiştir.⁸⁵ Ebü'l-Berekât en-Nesefî de (öl.710/1310), Râzî'yi aynı rivayetle desteklemiştir.⁸⁶ Vehb b. Münebbih, birçok konuda olduğu gibi bu konuya dair de bazı kısa ve uzun hikâyeler anlatmıştır.⁸⁷

Dünyanın oluşumu ve ömrü, güneş ve ayın yaratılması, şimşek ve gök gürültüsünün meydana gelmesi, Kafdağı'nın dünyayı taşıdığı gibi rivayetlerin yanı sıra sütun sahibi İrem hikâyesi de tamamen İsrâîliyyat kaynaklı uydurma haberlerdir.⁸⁸

3.8. Kevser Havuzu

Kur'ân'da apaçık bir şekilde yer alan Kevser'in ne anlama geldiğine, yapı malzemesinin hangi objelerden oluştuğuna dair farklı görüş ve yorumlar söz konusudur. Bazıları tarafından Kevser'e peygamberlik, Kur'ân, İslam, cennetteki bir nehir, kıyamet gününde başına insanların üşüyeceği ve Hz. Peygamber'e verilen bir havuz, dünya ve ahiretteki kesintisiz hayır ve güzellik, İslam ümmetinin fazlalığı, fedakârlıkta başkasını kendine tercih etmek ve Hz. Peygamber'in şanının yüceltilmesi olmak üzere dokuz anlam verilmiştir.⁸⁹

Kevser'in daha çok, cennette akan bir nehir veya havuz olduğu, Hz. Peygamber'e vadedildiği, onda pek çok hayrın bulunduğu dair güçlü rivayetler vardır. Kevser havuzu suyunun bal-dan tatlı, süttten beyaz, kardan soğuk olduğu; kenarları ise zebercetten oluştuğu söz konusudur. Ondan içen kimse bir daha susamayacak, onun başına ilk varacak olanlar ise dinini yaşayan, yemin ettiklerinde Allah'ın, yeminlerini gerçekleştirdiği yoksul kimseler olacaktır. Kaynaklar, Kevser'in ok hızında aktığını, yatağındaki mevcut çamurun Ezfer miski⁹⁰ gibi koktuğunu, çakıl taşlarının yakut, zebercet ve inciden oluştuğunu,⁹¹ bardaklarının som altından, sayıları gökteki yıldızlar kadar olup suyunun ise içene zevk verdiğini kaydetmiştir.⁹²

3.9. Ahirette Allah'ın Huzuruna Çıkacak Müminlerin Binekleri

Kur'ân-ı Kerim, ahiret gününde takva sahiplerinin seçkin konuklar olarak Rahman'ın huzurunda toplanacaklarını bildirmiştir.⁹³ Bazı müfessirler, Allah'ın huzuruna çıkacak kimseler asil develer üzerinde,⁹⁴ binekleri ise zümrüt, yakut ve onların istediği renkte olacak diye yorumda bulunmuşlardır.⁹⁵

⁸⁴ Ebü'ş-Şeyh Ebü Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân, *Kitâbü'l-'Azame*, thk. Rızâullâh b. Muhammed İdrîs el-Mübârekfûrî (Riyâd: Dâru'l-'Asîma, 1988), 4/1500.

⁸⁵ Fahreddîn Râzî, *Mefâtihü'l-gayb* (Beyrût: Dâru İhyâ et-Türâsî'l-Arabî, 1999), 31/153.

⁸⁶ Nesefî, *Medârik*, 3/638.

⁸⁷ Semerkandî, *Bahrü'l-'ulûm*, 3/476.

⁸⁸ Muhammed Ömer el-Hâcî, *Mevsû'atü't-tefsîr kable 'ahdi't-tedvîn* (Dımaşk: Dâru'l-Mektebî, 2007), 44.

⁸⁹ Mâtürîdî, *Tefsîrü'l-Mâtürîdî (Te'vilâtü ehli's-sünne)*, 6/354; Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 3/775; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/497; Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, 32/312-315; İbn Cüzey el-Kelbî, *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl*, 2/517; Hasen b. Muhammed b. Hüseyin Nizâmeddin en-Nisâbûrî, *Garâibü'l-Kur'an ve regâibü'l-furkân* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, H/1416), 6/577; İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd*, 7/361; Muhammed Cemâluddîn Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vil*, 9/554.

⁹⁰ Tibet menşeli olan ezfer miski, çok güzel kokusuyla tanınmıştır. Bkz. Mecduddîn Muhammed b. Yakûp el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîd* (Beyrût Müessesetü'r-Risâle, 2005), 148; Muhammed Murtaşâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 4/466.

⁹¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, 4/879; Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 6/290.

⁹² İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd*, 7/369.

⁹³ Meryem 19/85.

⁹⁴ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr*, 1/244; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, 6/230; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 5/233.

⁹⁵ Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 5/538.

Ayetin metninde اُفْدُ “vefden” sözcüğü geçtiğinden müfessirler söz konusu sözcüğü “binekliler” diye anlamlandırmışlardır. Çünkü Arapçada “vefd”, “asil bineklerine binmiş şekilde” demektir. Nitekim öteden beri elçiler, günün koşullarına göre binekli olarak görevlerini icra etmişlerdir. İbn Abbâs, atları seven kimsenin, Allah’ın huzuruna dışkı yapmayan, dizginleri kırmızı yakuttan, yeşil zebercetten, bembeyaz incilerden, eyerleri ise yeşil ve kalın ipekten olan atların üzerinde geleceğini bildirmiştir.⁹⁶

İbn Merdûye’nin (öl.410/1020), Hz. Ali’den naklettiğine göre “O gün, takva sahiplerini, heyetler halinde Rahman’ın huzuruna toplayacağız”⁹⁷ ayetine dair Hz. Peygamber, şöyle buyurmuştur: “Allah’a yemin olsun ki ahirette takva sahipleri ne ayakları üzerinde haşredilir ne sürülerek götürülürler. Hiçbir kimsenin başka bir benzerini görmediği, eyerleri altından, dizginleri de zebercetten oluşan cennet develeri üzerinde gelirler, cennetin kapsını çalarlar.”⁹⁸

Sonuç

Kurân, önceki ümmetlerin vahiyle çelişen düşünce ve davranışlarını düzeltmek adına vurgu yapmış olmasına rağmen, Benî İsrâil kaynaklı temelsiz hikâye ve kıssalara tefsirlerinde yer veren müfessirlerin varlığı, İslam düşünce ve tefekkürü bağlamında oldukça olumsuz bir durum arz etmiştir. Bu olumsuz durum, daha sonra bazı oryantalistler tarafından müfessirlerin yumuşak karnı olarak lanse edilmiş ve İslam’a saldırı bahanesi yapılmıştır.

Hakkında herhangi sahih bir haber bulunmamasına rağmen, bazı müfessirlerce gaybî ve müteşabih konularda birçok tefsir ve yorum yapılmıştır. Örneğin Allah’ın, bizzat elleriyle “Ben, Allah’ım, benden başka ne ilah ne ortak vardır.” şeklinde kaleme aldığı ilk yazının malzemesinin zebercet, inci ve yakuttan olduğu iddia edilmiştir.

Peygamberler ve onlara verilen kitapların birinci derecedeki misyonları, insanları kula kulluktan bir olan Allah’ın kulluğuna davet etmektir. Dolaysıyla onlara verilen ilahi öğretilerde bir sadelik ve anlaşılabilirlik; malzemelerinde ise herkesin kaldırabileceği ölçüde bir ölçü aranır. Bu çalışmada nasların ve tümüyle bir mesaj niteliği taşıyan İslam’ın mahfuz olduğu -Tevrat gibi muharref olmayan- bir malzemenin yetmiş deve yükü ağırlığında olmasını iddia etmek, akla ziyan bir durumdur. Özellikle bir cüzünün ancak bir yılda okunabildiği, okuyanların ise sadece Hz. Musa, Hz. İsa, Üzeyir ve Yûşâ’nın oldukları iddiası gerçekten manidardır.

Kur’ân, bütün muhtevasıyla insanın fitratına ve aklına muvafık iken onunla çelişik haber ve rivayetlere itibar etmek, oldukça düşündürücüdür. Hz. Musa’nın elindeki levhaların, Belkıs’ın tahtının, Kafdağı’nın, Şeddâd’ın yaptırdığı sarayın sütunlarının hangi maden ve cevherden mamul olduğu Kur’ân’ın konuları arasında yer almamaktadır. Onun yegâne amacı, insanları en doğru yola iletmek, dünya ve ahiret için yararlı işler yapan müminleri büyük mükâfatla/ecirle müjdelemektir. Aksi takdirde sözü edilen yorumlar, beraberinde daha da içinden çıkılmaz söylemlere kapı aralayacaktır. Çalışmada önceki birçok müfessirin, bir takım rivayet ve haberleri sorgulamadan olduğu gibi eserlerinde kaydettiği, sonraki müfessirlerin ise sorgulama ve insaflı eleştiri kültürüne sahip oldukları tespit edilmiştir.

⁹⁶ Kurtubî, *Tefsîrül-Kur’ânîl-‘azîz*, 11/151.

⁹⁷ Meryem 19/85.

⁹⁸ Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, 5/539. Ayrıca bkz. Bkz. Ahmed b. Hüseyin b. Alî b. Musa el-Beyhakî, *Şu’abü’l-îmân* (Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, 2003), 1/549. Bazı hadisçiler, ravi zincirindeki Abdurrahman b. İshâk el-Kuraşî’nin zayıf olduğunu söylemişlerdir. Bkz. Tirmîzî, *“Sıfatu Gurafi’l-Cennet”*, 3; Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh Hâkim en-Nisâbü’rî *el-Müstedrek ‘ale’s-sahihayn* (Beyrût: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1990), 2/409.

Bu çalışmada, eserlerinde İsrâiliyyat menşeli haberlere yer veren ve kimi zaman onları gerçekmiş gibi kabul eden müfessirlere saygı göstermekle beraber, onların yanlışlarına ve naslarla çelişen rivayetlerine katılmanın mümkün olmadığı sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

- Aclûnî, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed. Keşfu'l-hafâ ve müzîlu'l-ilbâs 'ammâ iştehere min'el-ehâdîs 'alâ elsinetî'n-nâs. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, H/1351.
- Âişe Abdurrahman, bint. Muhammed Ali. et-Tefsîrû'l-beyânî li'l-Kur'ânî'l-Kerîm. Kâhire: Dârü'l-Maârif, ts.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûreddîn Molla Ali b. Sultân Muhammed. *el-Masnû 'fi ma 'rifeti'l-hadîsi'l-mevzû' (el-Mevzû 'âtü'ş-suğrâ)*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1978.
- Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd. Rûhu'l-me'ânî fi tefsiri'l-Kur'ânî'l-'azim ve's-sebî'l-mesânî. 16 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, H/1415.
- Ateş, Abdurrahman. "İsrâiliyyatın Odağındaki Peygamber: Hz. Davud -Sâd Suresi 21-25. Ayetler Bağlamında Yapılan Rivayetlere Eleştirel Bir Yaklaşım". Marife, 10/1 (Bahar 2010), 9-27.
- Ateş, Süleyman. Kur'ân-ı Kerîm'in Yüce Meali ve Çağdaş Tefsiri. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1982.
- Ayverdi, İlhan. Misalli Büyük Türkçe Sözlük (Kubbealtı Lügati). İstanbul: Mas Matbaacılık, 2006.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ. Me'âlimü't-tenzîl fi tefsiri'l-Kur'ân. 5 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, 1999.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa. Şu'abü'l-îmân. thk. Abdülalî Abdülhamid. 14 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebû Said Abdullâh b. Ömer. Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl. 5 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâ Türâsi'l-Arabî, 1997.
- Bikâî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen. Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver. 22 Cilt. Kâhire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil. Sâhîhu'l-Buhârî. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1979.
- Cevâlîkî, Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed. el-Mu'arrab min kelâm el-a'cem 'alâ hurûf el-mu'cem. thk. F. Abdürrahîm. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1990.
- Çiçek, Hacı. "Suyûtî'nin Makâmât'ında Konuşan Değerli Taşlar: el-Makâmatu'l-Yâkûtiyye Örneği". Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslami İlimler Araştırmaları Dergisi, 1 (2017/2), 21-42.
- Demirci, Kürşat. "Kafdağı". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 24/144-145. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ebû Bekir el-Cezâirî, Câbir b. Musa b. Abdülkâdir. Eyseru't-tefâsîr li kelâmi'l-'aliyyi'l-kebir. 5 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l- Hikem, 2003.
- Ebû Hayyân el-Endülüsî, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf. el-Bahrü'l-muhît. 10 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1999.
- Ebû Zehra, Muhammed. Zehretü't-tefâsîr. 10 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr el-Arabî, ts.
- Ebü'ş-Şeyh el-İsfahânî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân. Kitâbü'l-'Azame. thk. Rızâullâh b. Muhammed İdrîs el-Mübârekfûrî. 5 Cilt. Riyâd: Dârü'l-'Asîma, 1988.
- Ebüssuûd Efendi. İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-kitâbi'l-kerîm. 9 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, ts.

- Ekinci, Kutbettin. "Bilimsel Tefsirin Tefsir Olma Sorunu". *Bilimname*, XXXVII, (2019/1), 169-190.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-lüga. thk. Muhammed Avd Mür'ib. 8 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâi Tûrâsî'l-Arabî, 2001.*
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Yakûp. *el-Kâmûsü'l-muhît. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2005.*
- Güler, Mehmet. "Dağ Kültü ve Divan Şiirinde Mitolojik Dağlar". *Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi*, 3/1 (Haziran, 2023), 45-59.
- Hâcî, Muhammed Ömer. *Mevsû'atü'-t-tefsîr kable 'ahdi't-tedvîn. Dîmaşk: Dârü'l-Mektebî, 2007.*
- Hâkim, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh en-Nisâbûrî. *el-Müstedrek 'ale's-sahihayn. thk. Mustafâ Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.*
- Hâlidî, Salâh Abdülfettâh. *el-Kur'ân ve nakzu metâ'in er-ruhbân. Dîmaşk: Dârül-Kalem, 2007.*
- Hâzin, Ali b. Muhammed, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Ali b. Muhammed. *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl, tsh. Muhammed Ali Şâhîn. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, H/1415.*
- Heysemî, Ebü'l-Hasan Nüreddîn Ali b. Bekr b. Süleymân. *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid. thk. Hüsameddin el-Kudsî. Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî 1994.*
- İbn Acîbe, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el-Hasenî. *el-Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'ani'l-mecîd. 7 Cilt. Kâhire: Hasan Abbâs Zekî, 1998.*
- İbn Âdil, Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Ali en-Nu'mânî. *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-kitâb. 20 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.*
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed. *et-Tahrîr ve't-tenvîr. 30 Cilt. Tunus: Dârü't-Tûnusiyeye, 1984.*
- İbn Atıyye el-Endülüsî, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib el-Muhâribî. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.*
- İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî. *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl. 2 Cilt. Beyrût: Şirketü Dâri'l-Erkam, H/1416.*
- İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs. *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'azîm. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 9 Cilt. Riyâd: Mektebetü Nazzâr Mustafa el-Bâz, H/1419.*
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullâh Şemseddîn Muhammed. *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Kerîm. Beyrût: Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, H/1410.*
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbüddîn. *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'azîm. thk. Samî b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. Riyâd: Dârü't-Tayyibe, 1999.*
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân el-Bağdâdî. *Revâ'iu't-tefsîr. thk. Ebû Muâz Târîk b. İvazullah b. Muhammed. 2 Cilt. Riyâd: Dârü'l-Asîma, 2001.*
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Tezkiretü'l-erîb fî tefsîri'l-garîb. thk. Târîk Fethî. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.*
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî. 2001.*
- İsfahânî, Râgîb. *Tefsîr. thk. Muhammed Abdülaziz Besyûnî. Tanta: Külliyyetü'l-Adâb, 1999.*
- Kanar, Mehmet. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü. İstanbul: Say Yayınları, 2008.*
- Karaman, Hayreddin, vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.*
- Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn. *Mehâsinü't-te'vîl. 9 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, H/1418.*

- Kavukcî, Ebü'l-Mehâsin Şemsüddîn Muhammed b. Halîl b. İbrâhîm et-Trablusî. el-Lü'lü'ü'l-mersû' fî mâ lâ asle lehû ev bi-aslihî mevzû'. thk. Fevâz Ahmed Zemerîfî. Beyrût: Dârü'l-Beşer el-İslâmiyye, 1994.
- Kirmânî, Tâcü'l-Kurrâ Ebü'l-Kâsım Burhânuddîn Mahmûd b. Hamza. Garâibu't-tefsîr ve 'acâ'ibu't-te'vîl. 2 Cilt. Beyrût: Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, ts.
- Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed. el-Câmiu'li ahkâmi'l-Kur'ân. 20 Cilt. Kâhire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1964.
- Kustantînî, Ali b. Lâlî b. Muhammed. Hayrû'l-keâm fî't-takassî'an aġlâtî'l-'avâm. thk. Hâtım Sâlih ed-Dâmin. Beyrût: Alemu'l-Kutub, ts.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynüislam Abdülkerîm b. Hevâzin. Letâ'ifü'l-işârât. thk. İbrâhîm el-Besyûnî. 3 Cilt. Kâhire: el-Heyetü'l-Mısriyye, ts.
- Kutub, Seyyid. Fî Zılâlî'l-Kur'ân. 6 Cilt. Kâhire: Dârü's-Şurûk, 2003.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. Tefsîrû'l-Mâtürîdî/Te'vîlâtü ehli's-sünne. thk. Mecdî Bâslûm. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb. Tefsîrû'l-Kur'an (en-nüket ve'l-'uyûn). 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- Mazharî, Muhammed Senâullah Pânîpetî. et-Tefsîrû'l-Mazharî. thk. Gulâm Nebî Tûnusî. 10 Cilt. Pakistan: Mektebetü'r-Rüşdiyye, 1412.
- Merâġî, Ahmed b. Mustafâ. Tefsîrû'l-Merâġî. 30 Cilt. Kâhire: Mektebetü ve Matba'atu Mustafâ el-Babî el-Halebî, 1946.
- Mevdûdî, Ebü'l-Ala. Tefhîmü'l-Kur'ân. çev. Komisyon. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî. Tefsîr. thk. Abdullah Mahmûd Şahhâta. 5 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâs, 2002.
- Mücâhid, Ebü'l-Haccâc b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî. Tefsîrû Mücâhid. thk. Muhammed Abdüsselâm Ebü'n-Neyl. Kâhire: Dârü'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadîsa, 1989.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Haccâc. Sahîhu Müslim. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî. et-Teysîr fî ('ilmi)'t-tefsîr. thk. Mâhir Edîb Habbûş-Cemâl Abdürrahîm el-Fâris. Beyrût: Dârü'l-Lübâb lî'd-Dirâsât, 2019.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl. 3 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kelim et-Tayyib, 1998.
- Nizâmeddîn en-Nîsâbü'rî, Hasen b. Muhammed b. Hüseyin. Garâibü'l-Kur'ân ve regâibü'l-furkân. thk. Zekerîyyâ Umeyrât. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, H/1416.
- Râzî, Fahreddîn. Mefâtihü'l-gayb. 32 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsî'l-Arabî, 1999.
- Rızâ, Reşîd. Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-Hakîm (Tefsîrû'l-menâr). 12 Cilt. Kâhire: el-Heyetü'l-Mısriyye, 1990.
- Sa'dî, Ebû Abdullâh Abdurrahmân b. Nâsir b. Abdullâh. Teysîrû'l-kerîmi'r-rahmân fî tefsîri kelâmî'l-mennân (Tefsîrû's-Sa'dî). Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'an. 10 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâü't-Türâsî'l-Arabî, 2002.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. Safvetü't-tefâsir. 4 Cilt. Kâhire: Dârü's-Sâbûnî, 1997.
- Se'âlibî, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf. el-Cevâhirü'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'an. 5 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsî'l-Arabî, 1997.
- Seffârînî, Ebü'l-Avn Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Sâlim. Gızâ'ü'l-elbâb şerhu manzûmeti'l-âdâb. 2 Cilt. Kâhire: Müessesetü Kurtuba, 1993.

- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed. el-Makâsîdü'l-hasene fî beyâni kessîrin mine'l-ehâdîsi'l-müştehire 'ale'l-elsine. thk. Muhammed Osman el-Huş. Beyrût: Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî,1985.
- Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdulcabbâr. Tefsîrû'l-Kur'ân. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim-Ebû Bilâl Ganîm b. Abbâs. 6 Cilt. Riyâd: Dârü'l-Vatan, 1997.
- Semerkindî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. Bahrû'l-ulûm. thk. Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 3 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Semîn el-Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm. ed-Dürrü'l-masûn fî 'ulûmî'l-kitâbî'l-meknûn. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. 11 Cilt. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, ts.
- Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebûbekir Celâluddîn. ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr. 8 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, ts.
- Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebûbekir Celâluddîn. el-Hâvî li'l-fetâvâ. 2 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 2004.
- Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebûbekir Celâluddîn. Makâmâtü's-Süyûtî. Kustantiniyye: Matba'atu'l-Cevâib, H/1298.
- Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebûbekir Celâluddîn. 'Ukûdü'z-zeberced 'alâ Müsnedi'l-İmâm Ahmed ('Ukûdü'z-zeberced fî i'râbî'l-ḥadîs). thk. Hasan Musa eş-Şâir. Medine: Mecelletü'l-Câmia el-İslâmiyye, ts.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. Fethü'l-kadîr. 6 Cilt. Dımaşk: Dârü İbn Kesîr, 1993.
- Şinkîfî, Muhammed Emîn b. Muhammed el-Muhtâr. Edvâü'l-beyân fî izâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'an. 9 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1995.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Hafîb. es-Sirâcü'l-münîr fi'l-i'âne 'alâ ma'rifeti ba'zı me'ânî kelâmi rabbine'l-hakîmi'l-habîr. 4 Cilt. Kâhire: Matbaatü Bûlâk, H/1285.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. el-Mu'cemu'l-Evsat. 10 Cilt. Kâhire: Dârü'l-Harameyn, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî. Câmi'ü'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tantâvî, Muhammed Seyyid. et-Tefsîrû'l-vasît li'l-Kur'ânî'l-Kerim. 15 Cilt. Kâhire: Dârü'n-Nahda, 1997.
- Tirmîzî, Ebû İsa Muhammed. Sünenü't-Tirmîzî. thk. Beşşâr Avvad Marûf. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Garb el-İslâmî, 1998.
- Türkçe Sözlük. haz. Komisyon. 2 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.
- Tüsterî, Sehl b. Abdullâh b. Yûnus b. İsa b. Abdullâh b. Refî'. Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm. thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî. el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-mecîd. thk. Komisyon. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî. et-Tefsîrû'l-basîṭ. thk. Komisyon. 25 Cilt. Riyâd: Câmiatu Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, H/1430.
- Yahyâ b. Sellâm, Ebû Zekeriyâ b. Ebî Sa'lebe et-Teymî. Tefsîrû Yahyâ b. Sellâm. 2 Cilt. Beyrût: Hind Çelebî, 2004.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. Hak Dini Kur'an Dili. 9 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Yeğin, Abdullah. İslâmî-İlmî-Edebî-Felsefî Yeni Lügat. İstanbul: Yeni Asya Yayınları. 1973.
- Yıldırım, Selahattin. İbn Dakîki'l-İd'e Göre Hadislerin Doğru Anlaşılmasında Siyâkın Rolü. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Güz 2016), 7/2, 97-125.
- Yûnus el-Hafîb, Abdülkerim. et-Tefsîrû'l-Kur'ânî li'l-Kur'ân. 16 cilt. Kâhire: Dârü'l-Fikr el-Arabî, 1970.

- Zebîdî, Muhammed Murtazâ. Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs. thk. Komisyon. 40 Cilt. Kâhire: Dârü'l-Hidâye, ts.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. Me'âni'l-Kur'an ve i'râbüh. 5 Cilt. Beyrût: Alemü'l-Kütüb, 1988.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. et-Tefsîr ve'l-müfessirûn. 2 Cilt. Kâhire: Dârü'l-Kütübî'l-Hadîse, 1976.
- Zemahşerî, Cârullâh Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl ve uyûni'l ekâvil fî vucûhi't-te'vîl. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.
- Zühaylî, Vehbe b. Mustafa. et-Tefsîrû'l-münîr. 30 cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikri'l-Muâsır, 1991.
- Zühaylî, Vehbe. et-Tefsîrû'l-vasît. 3 Cilt. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1422.